

Onderwijs in taalbeschouwing

Werken met het inductieve model

Adri van den Brand

In een eerder artikel schreef de auteur over handvatten voor taalontwikkelen onderwijs (zie JSW, april 2007) en ging hij in op zes dimensies waarmee je kunt beoordelen of een taaloefening taaltoetsend of taalontwikkelen is. Eén van deze dimensies gaat over het onderscheid tussen inductief en deductief werken. Vooral voor de didactiek van het taalbeschouwingsonderwijs is dit onderscheid van groot belang. In dit artikel werkt de auteur dit onderscheid verder uit.

Ik gaf eens aan groep 8 een dictee. Eén van de dicteezinnen (zin zeven) luidde: “Gisteren hebben onbekende kwajongens mijn nieuwe racefiets ontvreemd.” Na de laatste zin mochten de kinderen hun dictee aan een buurjongen of -meisje geven. Bij zin zeven ontstond er grote hilariteit bij een groepje kinderen. Wat was het geval? Geert had de volgende zin opgeschreven:

Gisteren hebben onbekende kwajongens mijn nieuwe racefiets *ontframed*.

Al snel ontspon er in de klas een discussie: is dit nu fout of niet? Allerlei argumenten werden door de kinderen aangehaald. Iemand zei: “Het maakt toch niet uit, want het is nog steeds een goede zin”. Iemand anders vond: “Ja maar, dat was toch niet de bedoeling.” En weer iemand anders vond dat je *ontvreemd* en *ontframed* toch duidelijk anders uitsprak, al leken deze woorden wel veel op elkaar.

Ik vroeg aan de klas of ze nog meer van dit soort woorden kenden. We besloten om in groepjes te verzamelen. De eerste voorbeelden waren snel gevonden (wei-wij en leiden-lijden en hard-hart) maar daarna wilden de kinderen naar minder voor de hand liggende voorbeelden als *ontvreemd-ontframed*. De komende dagen werd er intensief verzameld. Elke dag groeide onze verzameling ‘gelijkklinders’, zoals één van de kinderen zelf bedacht had. Op het woord ‘homofonen’ (zoals deze groep woorden in de taalkunde genoemd wordt) kwamen ze niet en wat maakt het ook uit: ze waren vol verwondering over dit taalverschijnsel en hadden er lol in om er een woord voor te bedenken, andere voorbeelden te verzamelen en een eigen regel ervoor te bedenken. En dat is de kern van inductief taalbeschouwingsonderwijs.

Onderzoekers

Het voorbeeld hierboven laat in een notendop zien hoe het inductieve model werkt. In een inductieve aanpak worden kinderen nieuwsgierig (gemaakt) en gaan ze zelf op onderzoek uit naar hoe taalgebruik in elkaar steekt. Deze inductieve aanpak sluit goed aan bij de natuurlijke manier van taalontwikkeling. Kinderen zijn van nature echte onderzoekers. Ze zijn zo taalgevoelig dat ze op heel jonge leeftijd geheel zelfstandig de finesses van onze taal leren. Dat is ongelooflijk knap, want het lukt wetenschappers nog steeds niet om de precieze aard van dit taalleermechanisme te ontrafelen.

Ad Bok spreekt zelfs van bijzondere ‘leer’krachten in kinderen. Hij ontdekte dat jonge kinderen voortdurend bezig zijn om hypothesen over onze taal op te stellen en deze te toetsen. Hij noemt deze ‘leer’kracht het *regelgenererend vermogen*. Dat genereren van regels gebeurt natuurlijk heel intuïtief, maar het gebeurt wel. Een kind uit groep 2 dat zegt ‘Gisteren ben ik naar mijn oma geloopt’, maakt geen taalfout, maar past de regel van de vorming van een voltooid deelwoord heel consequent toe. Dat is in feite ongelooflijk knap, want niemand heeft hem deze regel geleerd. Door goed naar zijn omgeving te luisteren, kan het kind testen of zijn hypothesen kloppen. Zo bouwen kinderen op basis van het taalaanbod

uit hun omgeving met behulp van het regelgenererend vermogen zelf de regels van ons taalsysteem op. Dat gebeurt vanzelf en daar hoeft de omgeving niet veel voor te doen.

Voordoelen en nadoelen

Maar wat gebeurt er als kinderen op school komen? Plotseling krijgen ze een boek met daarop 'taalmethode' en vanaf dat moment mogen ze nauwelijks eigen ontdekkingen meer doen op het gebied van taal. In de methode staat voorgedaan hoe ze moeten denken, wat ze moeten leren en wat goed en wat fout is. Was taal leren tot die tijd een onbewust en vrolijk proces, eenmaal op school lijkt taalleren een serieuze aangelegenheid waarbij je van alles moet nadoelen wat iemand anders eerst voordoet.

Leerkracht Annemie neemt het woord. "Kinderen, vandaag gaan we het hebben over het onderwerp van de zin. Hoe vind je het onderwerp van de zin? Stel jezelf de vraag: wie of wat plus persoonsvorm en het antwoord is het onderwerp. Ik zal een voorbeeld geven: 'Jan loopt naar school'. De vraag die bij deze zin hoort, is: 'wie of wat loopt?' Het antwoord is 'Jan'. Jan is dus het onderwerp. Zoek nu in de volgende zinnen zelf het onderwerp."

De deductieve aanpak

De aanpak van juf Annemie wordt de deductieve aanpak genoemd. De deductieve aanpak bestaat uit drie fasen.

Fase 1: presentatie leerinhoud

Eerst wordt de leerinhoud aangeboden. In het bovenstaande voorbeeld gebeurt dat door de kern te presenteren ('het onderwerp van de zin') met een 'uitleg'formule ('wie of wat + onderwerp') en een voorbeeld. Soms worden eerst enkele voorbeeldzinnen genoemd en volgt dan pas de kern met uitleg.

Fase 2: oefening

De kinderen weten nu wat er van hen verwacht wordt en dus kunnen ze vervolgens individueel aan de slag. Ze krijgen een oefening waar ze de zojuist geleerde uitlegformule op moeten toepassen. Vaak zijn dit zinnen waarin de leerinhoud overduidelijk aanwezig is zodat de kinderen geen fouten kunnen maken.

Fase 3: controleren

Daarna kijkt de leerkracht de opdracht met de kinderen na.

Nadelen

Hoewel deze imitatiedidactiek zeker voordelen heeft (je houdt als leerkracht de controle over de les en je weet precies waar je uit wilt komen), heeft het deductieve model vooral nadelen.

A. Het neemt het regelontdekkende vermogen van kinderen niet serieus. Kinderen zijn zeer goed in staat om zelf regelmaat te ontdekken in onze taal. Kijk maar hoe snel een kind zijn moedertaal verwerft. We kunnen gebruikmaken van dit 'regelontdekkende vermogen' door kinderen zelf op zoek te laten gaan naar regels.

B. Het creëert passieve kinderen. Het deductieve model laat weinig aan de verbeelding van kinderen over. Ze hoeven de regelmaat niet zelf te ontdekken, dat heeft de methode of de leerkracht al voor hen gedaan. Hierdoor onthouden ze de regels minder goed, simpelweg omdat ze er niet zo lang over na hoeven te denken.

C. Het gebruikt contextloze zinnen. Het taalaanbod blijft in het deductieve model vaak beperkt tot enkele losse voorbeeldzinnetjes, die zonder een zinvolle communicatieve situatie aangeboden worden. Dit is zeer onnatuurlijk omdat het gewone, buitenschoolse taalgebruik altijd deel uitmaakt van een zinvolle context.

D. Het leert trucjes, maar geen inzicht. Het deductieve model leert kinderen allerlei trucjes en ezelsbruggetjes die naar het antwoord leiden. Denk maar aan formules als 'het lijdend voorwerp vind je door: wie/wat + onderwerp + gezegde' of 'het lijdend voorwerp staat vooraan in de passieve zin'. Of het beruchte kofschip. Iedereen heeft er van *gehoord* (of *schrijf je nu na de -r een -t?*), maar waar was het ook alweer voor? Slechte trucjes die ervoor zorgen dat kinderen geen inzicht krijgen in wat nu een lijdend voorwerp is.

Snoepmachine

Een voorbeeld van dichtbij. Toen mijn oudste zoon in groep vijf zat, kwam hij thuis met een werkblad waarop ze samenstellingen moesten maken met het woord 'snoep'. In een grote ballon stonden de woorden waaruit hij mocht kiezen. Hij koos onder andere voor snoepfabriek en snoepmachine, maar beide woorden werden fout gerekend. Hij was verbaasd, maar had er toch maar niets van gezegd. "De juf zal het wel weten," was zijn reactie. Nu snap ik de leerkracht wel: ik ken de methode en in het antwoordboekje staat dat deze woorden niet goed zijn. Toen ik hem vroeg wat hij met deze twee woorden voor had, gaf hij aan dat hij moest denken aan de chocoladefabriek (en dus snoepfabriek) van Sjakie waar ze veel snoep maakten met snoepmachines. Prima taalbeschouwing. Een juf gaf aan dat deze woorden niet in de Van Dale staan. Dat klopt, maar tik ze eens in Google in en je hebt zo duizenden hits. Overigens ligt hier meteen een interessant taalbeschouwingsonderwerp: wanneer bestaat een woord? Als het in de dikke Van Dale staat? En hoe ontstaan nieuwe woorden dan? Wie bepaalt dat eigenlijk? Deze vragen kwamen meteen bij mijn zoon op toen hij zag dat 'snoepmachine' wel degelijk bestond.

De inductieve aanpak

Onderwijs in taalbeschouwing zou tot inzicht in taal moeten leiden en niet tot allerlei trucjes en ezelsbruggetjes die voor kinderen betekenisloos zijn of die kinderen zelfs verkeerde interpretaties van hun moedertaal geven. Ongeacht de inhouden en doelen zou elke vorm van taalbeschouwing moeten leiden tot inzicht in taal. Inzicht ontstaat door reflectie op taal. Koen van Gorp (1997) concludeert: "Beschouwen we leren als een actief en constructief proces, dan zullen we de actie van reflectie ook bij de leerlingen moeten leggen en zullen we werkvormen moeten aanbieden die leerlingen in staat stellen om zelf via actief onderzoek tot inzicht te komen. Dit betekent dat we echt werk moeten maken van een inductieve aanpak."

Van Gorp onderscheidt vier stappen in het inductieve model. Wij hebben één stap toegevoegd aan dit model dat ik hieronder toelicht aan de hand van een voorbeeld dat ik eens met een groep acht uitgevoerd heb.

Stap 1: context aanbrenge

De leerlingen van groep 8 geven elke week leeshulp aan kinderen van groep 3. Ze zijn daar enthousiast over en in de klas bespreken we vaak tips voor het tutorlezen en nieuwe boeken. Deze keer breng ik een brief in over een nieuw boek dat we kunnen gebruiken bij het tutorlezen. Ik lees de brief eerst voor.

Hoi Adri,

Hoe gaat het met jou? Met mij gaat alles goed en ben ik momenteel heel gedreven. Weet je waarom? Gisteren was ik in de boekwinkel en zag ik een boek van Silvia Vanden Heede. Het boek heet Vos en Haas.

Ik begon er nieuwsgierig in te lezen en werd ik meteen enthousiast. Het boek is bedoeld voor beginnende lezers en is het ook voor meer ervaren lezers boeiend. De schrijfster schrijft in het begin alleen maar op avonddrie en schrijft ze daarna steeds moeilijker. Het boek eindigt op avonddrie en vind ik dat erg knap van haar!

Met genoeg stuur ik je het boek toe en hoop ik dat jij er net zo enthousiast over bent als ik. Volgende maand ben ik weer bij jou in de buurt en wil ik alvast een afspraak met je maken

om eens bij te praten. Laat je me even weten welke avonden jij nog vrij bent en ben ik ook erg benieuwd wat jij van Vos en Haas vindt?

Veel groeten,
Leon

Enkele kinderen reageren tijdens het voorlezen al met geluiden van verwondering. Als ik klaar ben, steken enkele kinderen de vinger op: er klopt iets niet in de brief. “Ja, dat had ik ook al gemerkt,” zeg ik tegen de kinderen, “maar wat dan precies? Ik kom er maar niet uit. Laten we er samen eens naar kijken.” Daarna deel ik de brief uit.

Extra stap

Van Gorp noemt deze eerste stap niet in zijn vier-stappenmodel. We hebben deze stap toch toegevoegd, omdat we gemerkt hebben dat studenten deze stap vaak overslaan bij het construeren van een inductieve les. Alles draait om een goed taalaanbod dat voldoende levensecht is en dat een probleem bevat. Het is vervolgens aan de leerkracht om zo lang mogelijk de domme clown August te spelen die doet alsof hij zelf niet doorheeft wat het probleem nu precies is.

Het vertrekpunt van een inductieve les is dus een geproblematiseerd taalaanbod. Dat kan ‘echt’ taalaanbod zijn (bijvoorbeeld een stukje uit een krant, tijdschrift, tv of internet) of je kunt het taalaanbod construeren om zo aan te sluiten bij thema’s die leven in de klas. Toen ik de brief van Leon schreef aan mezelf, had ik zojuist geconstateerd dat er nogal wat kinderen waren die problemen hadden met foutieve inversie, een stijlfout die ook wel bekend staat als ‘tante betje’.

Stap 2: het probleem benoemen

De leerlingen gaan in groepjes de brief bekijken en bespreken. De brief bevat een talig probleem, want enkele zinnen lopen niet. De leerlingen gaan op zoek naar wat er is misgelopen. Ze benoemen het probleem in hun eigen woorden en hierdoor ontstaat er vaak al mooie taalbeschouwing: hoe noem je dit probleem nu?

Stap 3: oplossingen en regel bedenken

Zo komen ze zelf uit bij het feit dat verschillende woorden telkens zijn omgedraaid. In mijn groep 8 doorzagen de meeste kinderen wel dat het om de persoonsvorm en het onderwerp ging. Dan is de oplossing natuurlijk snel gevonden. Interessant is of de kinderen hier een regel voor kunnen bedenken. Wanneer kun je onderwerp en persoonsvorm wel omdraaien en wanneer niet? Kinderen gaan dan experimenteren met andere voorbeelden.

Stap 4: toetsen van de hypothesen

In een klassikaal moment leggen de verschillende groepjes hun oplossing en regel(s) voor aan de rest van de klas. In dit geval was de oplossing niet zo lastig, maar goede regels formuleren bleek nog niet zo eenvoudig. Toch vond ik het erg knap dat kinderen er zelf achter kwamen dat in een gewone Nederlandse mededelende (hoofd)zin de persoonsvorm altijd op de tweede plaats in de zin staat en dat de persoonsvorm op de eerste of de derde plaats kan staan. Dat noem ik nou taalbeschouwing en gebruikmaken van het regelgenererend vermogen van kinderen.

Stap 5: inzichten expliciteren

Onder begeleiding van de leerkracht expliciteren kinderen wat ze geleerd hebben. Als je wilt, kun je als leerkracht in deze fase nog een verdieping aanbrengen door in te gaan op ‘tante betje’.

Tante Betje

Een *tante betje* is een stijlfout. De naam *tante betje* is geïntroduceerd door de taalpurist Charivarius (1870-1946) in zijn taaladviesboek *Is dat goed Nederlands?* (1940). Naar zijn zeggen kwam hij de hieronder behandelde stijlfout steevast tegen in de brieven van zijn tante Betje.

De tantebetjeconstructie komt voor als twee hoofdzinnen aan elkaar gekoppeld zijn met *en*, *want* of *maar* en in de tweede hoofdzin ten onrechte inversie wordt toegepast of gesuggereerd (*inversie* is het omdraaien van de volgorde onderwerp - persoonsvorm).

Bron: <http://www.onzetaal.nl/advies/tantebetje.php>

Zelf bedenken?

Ik ben er wel een voorstander van om zelf inductieve lessen te ontwerpen omdat je daarmee je eigen taalgevoelig en didactisch repertoire uitbreidt. Wil je jezelf laten inspireren, kijk dan eens op deze Vlaamse site www.nejandertaal.be waar meer dan 50 compleet uitgewerkte inductieve lessen staan. Ik bedoel dan ook echt goede lessen, want ik ben niet zo kapot van allerlei verzamelsites met losse lesideeën van Jan en alleman.

Werken met inductieve taalbeschouwing is verrijkend voor jezelf en voor je kinderen. Kinderen gaan op onderzoek en gebruiken hun aangeboren regelgenererend vermogen en zo ontstaat er betekenisvol en levend onderwijs waar geen taalmethode tegenop kan.